

Karácsony Sándor

Magyar ébredés és irodalom

Budapest, 1944.

Exodus-kiadás

I.

Az irodalom művészet. A művészet a társaslélek érzelmi funkciója, mert két ember kell hozzá, művész és műélvező. Irodalom esetén költő, vagy író és olvasó. A művész abban különbözik a többi embertől, hogy egész lelki élete érzelmileg hangolt. Hiába végzett magasabb iskolákat, mikor alkotni kezd, verset ír, vagy zenét szerez, vagy szobrot farag, szakasztott úgy viselkedik, mint falun vagy tanyán a nótafa, a rigmuscsináló dalosszívű parasztleány, parasztleány, meg az ostornyelét bicskájával cifrázó bojtár, a párnája huzatára magaálmodta ékességeket hímző eladólány. Hiába „nadrágos ember” a műalkotó, mégis a „nép” sorába tartozik. A „nép” sorába ugyanis csak legszámosabban tartoznak alsó néposztálybeliek, valójában nem azonos a kétféle ember: alsó néposztálybeli és a „nép” egyik tagja. Mindenki a „nép” sorába tartozik, aki nem „tudatosan” él. Tehát mindenki „nép”, akinek az élete érzelmileg hangolt. A nadrágos emberek közül is ide tartozhatik akárki, a művészek pedig ide tartoznak mind, ha ugyan művészek igazán. Általában véve azonban a nadrágos emberek azért nem tartoznak mégsem a „nép” sorába, mert lelki életük éppen iskolázottságuknál fogva értelmileg hangolt. Számukra és szemükben az élet tudatosult. Ok a művészetet is tudatosan élik, poétikát, zeneelméletet, művészettörténetet, esztétikát tanulnak a felsőbb

iskolákban. Sokszor egyenesen azért nem bírják élvezni az igazán „szépet”, ami egyszerű embereknek, a „népnek” is szívbeli gyönyörűséget okoz, mert túlfelkészült sokat tanultak és tudnak. Ez a magyarázata annak a különben megmagyarázhatatlan furcsaságnak, hogy nagyon sok falusi és tanyasi ember értékes, szép népdalok közt éli életét s ugyanakkor nagyon sok nadrágos ember értéktelen kuplák, szonok, slágerek sivar börtönébe zárva tengődik halála napjáig. A nadrágos embereknek (a művészt és a műélvezőt kivéve természetesen közülük, ezek amúgy is mindig igen-igen kevesen vannak) a művészete nem sokat ér, csak a tudománya értékes. Ezzel szemben a „nép”-nek a lelki életében az érzélemláték az igazán gazdag, valóban értékes. Egy nemzet életében, ha értékes életet él az a nemzet, azok a gondolatok érvényesek, amelyeket az értelmisége gondol és azok a formák, amelyeket a népe kialakít. A nagy német nemzet igazi művészei, Goethe és Beethoven remekműveikben azokból a gyökerekből táplálkoznak és azokat varázsolják pompás virágborult fává, amelyekből a legegyszerűbb német népdal szövege és dallama egybetevődik és összeolvad.

Mit tartozik mindez a magyar lelki ébredés ügyére — kérdezhetné valaki. Hiszen ezek a kétségkívül érdekes kérdések azokat a tudósokat érdeklik elsősorban, akikről az imént esett szó. A verstannal, poétikával, zeneelmélettel, művészettörténettel, esztétikával bíbelődő nadrágos embereket. Az értelmiségnek művészetelméleti szempontból töprengő, kutató, gondolkozó tagjait.

Nos, hát nem így áll a dolog, nagyot téved, aki így vélekedik. Ellenkezőleg. Hiába dalolnak a pusztán és faluban kristálytiszt szépségű, sokezeréves ősi népdalokat, hiába mesél az öregbojtár a taligásoknak a pásztortűz mellett olyan meséket, amiket már Ázsia pusztáin is meséltek Ősapáink a gyermekeiknek. Hiába tanítják az egyetemen, a Zenemű-

veszeti és Képzőművészeti Főiskolán a művészetek elméletét is. Nem sarjad e kétfelől egy szárba kívánczozó gyökérből egészséges nemzeti kultúrának igazi nagy művészete addig, míg a lelki ébredés az áhítat fokára nem hevíti a „nép” életében azt, ami érzelmi és az értelmiség lelkében azt, ami értelmi: a formát és az érvényt. Lelki ébredés nélkül a lelki élet törvényei nem funkcionálnak. Idegen formák és idegen gondolatok érvényé alatt rabságban nyög, kínlódva él, alig-alig van el a nemzet örlelke.

Kérdezzük meg hát napjaink magyar irodalmától: virrad-e már?

II.

Hogy a jelent megérthessük, vegyünk róla mértéket a múlton. A magyar irodalom múltja különösen ott érdekes, ahol első vitán felüli klasszikusai jelentkeznek, Vörösmarty, Petőfi, Arany.

Vörösmarty kezdi a nagy kort. Megírja a Zalán futását, úgy, ahogy ilyenfajta költeményeket írni szoktak Homérosz és Vergiliusz óta gyönyörűen zengő hexameterekben, a honfoglalás nagyszerűen ünnepélyes tárgyáról. A nemzet lelkesedik, tiszteli is Vörösmartyt, a könyvét azonban nagyon kevesen olvassák el elejétől végig és még kevesebben idéznek belőle könyv nélkül megtanult részleteket. Ez utóbbi észrevételünk azt fedezi fel, hogy még aki elolvasta is a szép hősi eposzt egyszer, másodszor, többször, sokszor már nem kelt vágya elolvasnia.

Azután Petőfi következik. Megszületik a János Vitéz. Kukoricza Jancsi és Iluskájának búbajosán mesés sorsa. Van ugyan benne sok-sok fény, pompa és cifraság, óriások, nyalka huszárok, francia királyi udvar és Tündérország váltakoznak benne, de mégis csak a szegény juhászbojtár és az árva

kislány története az, mégpedig magyar tizenkettős versekben eldalolva. Ezt a szép mesét már sokan elolvasták, de azért a legeslegfőbb érdeme mégsem ez, hanem az, hogy példáján bátorodott fel a harmadik költőóriás, Arany János és így írta meg a Toldit, nem a Vörösmarty módján, a Zalán futása mintájára. Toldit azután mindenki elolvasta, olvassa máig, szebb részeit pedig könyv nélkül idézi minden versszerető, irodalomkedvelő magyar ember.

Érdekes, hogy Petőfi is, Arany is egy-egy másik vers kíséretében írták meg nevezetes nagy műveiket. Ezekkel a verseikkel mintegy arról tettek tanúbizonyságot, hogy a János Vitéz, meg a Toldi nemcsak úgy egyszerűen olyan, amilyen, hanem kifejezetten és akarva nem olyan, mint Zalán futása, vagy az Eneisz, vagy az Iliász. Petőfi például nemcsak a magyar tizenkettős mesélő hangján duruzsolja a Jancsi és Iluska megható történetét a János Vitézben, hanem ráadásul még alaposan ki is csúfolja a magyarul másképpen mesélőket a Helység Kalapácsában. Szép az, azt mondja ezzel, mikor a görög Homérosz görögösen mindig rózsaujjúnak emlegeti a hajnalt, leleményesnek Odisszeuszt és hosszú meséket mond el, mikor két dolgot, vagy történetet egymáshoz hasonlítgat. De milyen nevetséges mindez magyarul. Pap kocsisa, e helyett azt mondani: A tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója. Kiderült hősünk orcája, mint... s akkor így magyarázni meg: hogy derült ki, „minf kiderül a konyha sötétje, ha kólika kezdi gyötörni a mopszli kutyácskát”, és így tovább egy végtelen éjjeli jelenet során, hogy az ember nem győz eleget nevetni rajta. Arany János meg az Elveszett Alkotmányról beszél ünnepélyes hexameterekben, de éppen nem ünnepélyes dolgokat. „Férfiat énekelek” — kezdi, akárcsak Homérosz vagy Vergiliusz, de folytatni már így folytatja — „Ki sokat s nagy messze rikoltott, sőt tett is valamit. (Kártyára kivált.) ...”

Talán nem is tudta tudatosan, csak ösztönösen érezte ez a két nagy költőnk, mit cselekszik, így cselekedvén. De mi már tudjuk, hogy mit jelent a János Vitéz és a Toldi mellett A Helység Kalapácsa és Az Elveszett Alkotmány. Azt jelenti, hogy Petőfi és Arany óta nem szabad görög, latin, vagy egyéb idegen módon magyarul verselni. Az ő nagy műveik okozta gyönyörűségünk hevületében megszületett a magyarul magyar vers és neveltségessé vált a nem-magyarul magyar forma, irodalomban legalább és egyelőre. Jó hetven esztendőbe telt, hogy a zenében is megszületett. 1917-ben jelent meg a Zenei Szemlében Kodály Zoltán értekezése a magyar parasztdalok ötfokú hangsoráról. Azóta azután a nem-magyarul magyar dalforma is neveltségessé s a magyarul magyar parasztnóta is szinte kötelezővé és egyedül lehetségessé vált nálunk. Aki ezt nem hiszi, vagy túlzott állításnak véli, gondoljon arra, hogy a keresztyénység is Krisztus születésétől keltezi a maga idejét, tehát attól fog vast tartja kötelező és egyedül lehetséges életformának az Idvezítő követését, pedig hát még Krisztus mennybemenetelének a pillanatában is csak tizenegy földi élő ember hiszi és vallja ezt igazán.

Ha Petőfinek és Aranynek ezt a nagy igazát, a magyarul magyar versformát visszavetítjük a még régebbi időbe, azt látjuk, hogy elődeik, Balassi, Szenei Molnár és Csokonai is azért klasszikus, halhatatlan költők, mert az ő verseik is magyarul magyar versek. Ha pedig előre vetítjük nagy igazukat a mi századunk irodalmára, ugyanez világosodik meg fényénél. Tegnap és ma és minden időben csak az lehet klasszikus magyar költő, akinek a versei magyarul magyarok.

Arra kérjük e sorok olvasóit, formán ne csak a versek külső formáját értsék. János Vitéz és Toldi nemcsak azért magyarul magyarok, mert „kétsarkú” magyar tizenkettős

verssorokban hömpölyögnek bennük Petőfi és Arany mondanivalói. Magyarul magyar ennek a két versnek a belső formája is. Nem-magyarul magyar versben pl. meg kellene vívnia Toldi Miklósnak a cseh vitézzel annak rendjelmódja szerint. Toldiban Miklós csak kezét fog vele és jól megrázza, későbbben a csónakban is csak gyorsabb nála. Hogy tud-e jól vívni, seholsem derül ki — most még. Ereszkedő ütemű különben is az egész történet: legnagyobb veszélyben Miklós az elején forog, mikor a farkasokkal viaskodik, a bika megfékezése már bágyadtabb jelenet, legkevésbé izgalmas a „párbaja”.

Aranyt és Petőfit „népies” íróknak nevezi az irodalomtörténet. Nincs igaza, ha a származásukra gondol, de igaza van, ha a költészetükre érti a népies jelzőt. Népiesek ők, hiszen költészetük formája magyarul magyar. Irodalmunk múltja tehát ezzel a mértékkal szolgál. A magyar irodalomnak minden időben az volt a feltétele és minden időkre érvényes erővel az is marad, hogy „népies” legyen, azaz formája magyarul legyen magyar forma.

Megüti-e mai magyar irodalmunk ezt a magas mértéket vajjon?

III.

Vörösmartytól, Petőfitől és Aranytól Adyn keresztül juthatunk a mai magyar irodalomig. Ady is magyarul magyar kétségtelenül, mert külső-belső formája egyaránt magyar. Petőfi és Arany még csak a hexametereket, meg a homéroszi jelzőket és hasonlatokat csúfolták ki, jómaguk iparkodtak jambikusan verselni, szóképekkel és hasonlatokkal élni, genreképeket, dalokat, ódákat, elégiákat, idilleket, szatírákat, epigrammákat írni, úgy, ahogy az abban az időben egész Európaszerte szokás volt. Ady már mindezt nevétsé-

gesnek tartotta, jól tudta, hogy mindez éppúgy nem-magyarul magyar, akárcsak a Vörösmarty-féle hexameteres hősi eposz.

Tudta, hogy a magyar nyelvben nemcsak ilyen szók nincsenek, mint Régidi, Csősé, Günkhol, Késelaz, Ejihó, Mályban, hanem ilyenek se, mint Hejpe, Digü, Ressen, Vagyfé, Ligra, Kottán. Örökre megtagadta tehát az időmértékes verset, csak tanulságai látszanak meg költeményei külső formáján. Az ő versei ugyanis nemcsak nem időmértékesek, hanem nem is hangsúlyosak. Olyanok, mint legrégebb verseink, tagoltak. Az Ady-vers csak annyiban különbözik az egészen ősi magyar versektől, hogy egy-egy szaporázó tagján megérezni: valaha, átmenetileg azt is nyilvántartotta a magyar lélek, melyik szótag hosszú, melyik rövid. A rímeken is meglátszik, hogy a XIX. században azt álmodtuk magunkról, vagyunk olyan rímelő náció, mint a nyugateurópaiak, mert szép, tiszta rímek mindahány. Csak az a feltűnő, hogy ritkák, mint a bölény. Magyar rímek, tudniillik. A végtelenből érkeztek, s öröktől fogva jönnek, keresvén egymást s éppen itt és éppen most bukkantak egymásra. Összezsengésük öröme szinte kínzó és gyötrő gyönyörűség. Belső formája szerint pedig Adynál a költői fogalmazásnak a szókép és az alakzat nem végső állomása, nála jelkép minden. Ezt a végletesen magyar lelkiruháját tévesztik össze kritikusai minduntalan a nyugateurópai líra egyik nemrég divatos „iskolájával” vagy „irányával”, amelynek csakugyan is szimbolizmus a neve. Igen ám, de ő nem „-ista”, tehát nem is szimbolista, hanem magyar, aki lelkének művészi hangoltságában, miközben nem „beszél”, hanem „önmagát adja”, nem nyelvvel él, nem jelrendszerben mozog, hanem jelképrendszerben, tehát „nyelveken szól”, csak éppen hogy nem „vall”, mint a Pál apostol nyelvekenszólói, mert sajátmagáról énekel, nem Róla. Ez a sajátmagáról éneklés is

magyarul magyar nála. Az ő lelkében nem élnek eszmények, amelyeket mint belső modelleket, ki kellene ábrázolnia, mint ahogy ezt a nyugateurópaiak cselekszik. Ezért törnek össze költészetében a „műformák” egytől-egyig. Nem születhetnek az ő világában genreképek, balladák, verses regények, mert ő nem „hasonlít” senkihez, mindenki ő. Minden, ami eddig volt: az ő élete. Nem is költő tulajdonképpen, csak úgy él, azáltal él, hogy éppen vers-fiai születnek százszámra, ezernél is több. És ereszkedő ütemű, tehát magyarul magyar az egész életműve, egyenkint és összesen. Ebben valamennyi verse egyforma: egyiknek sincs a végén point-je, hanem az elején textusa, s életművének is textusa az Új Versek, amelynek az Utolsó Hajók nem a végén erősen kihangzó happy vagy unhappy end-je, hanem a pusztában lassan elhangzó quod erat demonstrandum-a, „elvégeztetett”-e. Ady óta nevetséges és semmiresejő erőlködés nem-magyarul költeni magyaroknak, nevetséges az időmértékes meg a hangsúlyos vers kétfélesége, a csengőbongó vagy a süket rím, meg a szabad vers egymás mellett, a szóképek és alakzatok a szimbólum pótlására és a műfajok, a helyett, hogy őszintén önmaga tárulkozzék ki a költő s eszmények helyett saját Énjében mutassa meg a másik embernek — ötet, önmagát.

Ady nemrégén élt, nem is olyan régen halt meg, azt azonban nem mondhatjuk róla, hogy a ma költője. Azt kell tehát kérdeznünk versei olvastára: mi lett mindebből a ma magyar irodalmában?

Mai magyar irodalmunk kétfelé hasadt. Ügy viszonylik Ady hatalmas és dicsőséges költészetéhez, mint Roboám és Jeroboám országa Salamonéhoz. Az egyik ország az urbánusoké, a másik a népieké. Az urbánusok a nyugateurópai műveltségetfáltik a népiektől, a népiek azzal vádolják az urbánusokat, hogy idegen szellem járma alatt nyögetik, senyvesztik,

sőt emésztk elfelé a magyar Géniuszt. A magyarul magyar formákat a népi írók tüzték jelszóul sőt programmul, mintegy kokárdaképpen szívük fölé, táborukban különben is sok az igazán népi származású, kevésiskolájú, úgynevezett őstehetség. De mintahogy mindebben nagyon sokszor nagyon sok az akartság, az urbánusok formái közül sem hiányoznak a magyar formák a nyugateurópaiak mellett, sőt gyakran azok rovására sem, azon egyszerű oknál fogva, mert az urbánusok is — magyarok, a forma pedig igazi tehetségeknél belülről kifelé alakul. Az sem tagadható, hogy közben a népiek is bizonyítani szeretnék nyugateurópai mérték alatt is arravalóságukat, ilyenkor meg ők tesznek engedményeket a másik oldal felé, hol akarva, hol akaratlanul ismét csak egy igen egyszerű oknál fogva — hiszen ők is Európában élnek és költenek.

Mind a két tábor éhezi és szomjúhozza a megoldást, mert mind a két tábor elégtelen a meglevő helyzettel. Mind a két tábor irodalompolitikai életet él irodalmi helyett, harcok formák közt hirdeti a maga igazát egyedül helyesnek és csalhatatlannak, minden egyén elsőnek, legnagyobbnak, sőt egyedülinek véli és kiáltja ki önmagát. Mindezt nem tenné, ha nem kételkednék ebben is, abban is. Költői életműveik viszont határozottan visszaesést mutatnak Ady színvonalához mérten és elnémulása óta. Milyen szép verseik vannak pedig.

Szépek és — mozdulatlanok. Olyanok, mint a százesztendő óta alvó királykisasszony, amíg csak urak, úrfiak, válogatott cigánylegények erőlködtek nagy hiába, hogy bejuthassanak hozzá. Olyan, akárcsak Csipkerózsika, mielőtt a krisztus-tövis eleven-sövény kétfelé nyílt volna a királyfi előtt, hogy behatolhasson rajtok és életrecsókolhassa a szépséges hétalvót.

Szépek a mai versek és mozdulatlanok. Várják az ébredést.

IV.

Sokat emlegettük s még többet fogjuk emlegetni ezentúl a formát. Eddig azt mondtuk róla: az irodalom (akárcsak a többi művészetek) forma. Még az is, amit tartalomnak szoktunk emlegetni vele való kapcsolatban, csak mint forma jöhet tekintetbe. Mi lehet hát akkor az a sokat emlegetett forma Voltaképpen?

Legelőször is azzal jöjjünk tisztába, hogy forma magában nincs. Minden forma valamiféle tartalomnak a formája. Az uraságoktól levetett formák azért hatnak olyan kínosan az emberre, mert szétválasztottak valamilyen szétválaszthatatlan és most erőltetik a lehetetlent, mintha a tartalom meg a forma nem egyszerre születnének s tartalom úgy bújhatna bele egy már meglévő formába, mint üresen hagyott csigahéjba a csiga. Mondanom sem kell, hogy az üres csigahéjakba sem szoktak csigák belebújni. Csigá és háza egyszerre születnek.

Ezzel a megállapítással azonban még messzebbre vetődünk a céltől, még kevésbbé értjük a formát. Ha forma nincs tartalom nélkül, kétszeresen érthetetlen egy olyan kijelentés, mint a fentebbi, hogy t. i. az irodalom (s általában a művészet) *csak* forma. A kétféleképpen felállított tétel egymásnak szalad.

Látszólagos ez a kétféleség. Művészet általában és irodalom a mi különleges esetünkben egyaránt a szívnek szólnak, a tartalom pedig elsősorban az értelemnek szól, hiszen a tartalmat értjük, nem érezzük. A forma az, melyet a műalkotásokban, tehát az irodalmi alkotásban érzünk, tehát a forma az, amely a szívnek szól. A tudományt értjük, a művészetet érezzük; a tartalmat értjük, a formát érezzük. Az irodalomban csak az a művészet, vagyis igazán irodalom, ami érezhető, tehát a forma.

Úgy kell azt is tudomásul vennünk, amit föntebb úgy fejeztünk ki, hogy a tartalomban is csak az igazán irodalom, ami valaminek valahogy formája. A Toldi tartalmi kivonata például vitán felül olybá tűnhetik, mint ami „tartalom”. Igen ám, de ez a tartalmi kivonat Toldi sorsát meséli el, az pedig Toldi alakját varázsolja elénk teljes gazdagságában, Toldi alakja meg tökéletes megjelenési formája annak a másik tartalomnak, hogy: az alulkerült különb ember fölékerekedik az aljasabbik öregebbnek. Viszont még ez az egészen ösztövért tartalom is forma, hiszen még népmeséink is ismerik ezt a motívumot: a legkisebbik királyfi a végén mégis diadalmaskodik minden ellenségén, akadályon és veszedelmen.

Ez a legkisebbik királyúrfi olyan a formák közt, mint a számtanban az egység fogalma. Végső forma, magával a tartalommal egyenlő. Érti az ember, hogy ha nem ez volna az élettartalom igazi formája, akkor megállana az élet, nem volna érdemes élni. Azért érdemes élni, mert még a legkétségbeejtőbb helyzetben is vigaszt és reménységet talál az ember abban a tényben, hogy az életnek ez a most éppen aktuális darabja csak részszerint való. Az egyetemes létben az emberi életnek az az igazi formája, hogy a legkisebbik királyfi a végén mégis csak diadalmaskodik. Erzelemlátogatásban ez a tény vált ki őszinte örömet. A dolgok egyetemes jelentése. Ebben az egyetemes jelentésben megtalálom a magam életének a jelentését, vagyis az értelmét is. Megtalálom és örülök neki. Ezért állítottuk azt, hogy a forma szívünk osztályrésze; a tartalom az eszünké.

Mindez talán azt a másik imént megkockáztatott állításunkat is nyilvánvalóvá tette, hogy a forma csak akkor igazi és csak akkor vált ki belőlünk örömeztet, ha valamiféle igazi tartalomnak a formája, tehát nem üres forma. Nem azért örülök a legkisebbik királyfi győzelmének, mert a mesélő azt meséli róla, hogy győzött. A mesélő meséjét ugyanis

vagy elhiszem, vagy sem. Nem a mesélőnek hiszem el a győzelmet, hanem a formának. A végső forma ugyanis, mint éppen az imént is láttuk, magának a valóságos életnek a formája. Ez azt jelenti, hogy a valóságos élet, miközben telik-múlik, formát ölt és csupán az az igazi forma, ami a valóságos életnek a valóságos formája. Ilyen forma meg csak egy van, ha millió ember életében nyilvánul is meg — nem millióképpen, hanem milliószor.

Honnan tudhatom én azt, hogy a mesélő mesélte forma igazi forma-e, avagy hazug forma? Onnan, hogy ha igazi, akkor az én életem formája is. A magam életének a formájára ismerek rá az igazi formában. Az imént már voltformán szó erről: életem legkétségbeesettebb pillanatában is érzem, hogy mindez esetlegesség. Az igazi életnek csak az az egyféle formája lehet, hogy a legkisebbik királyfi győz a végén.

Még egy bökkenőn kell túljutnunk valamiképpen. Mi biztosít engem arról, hogy nem ítéltem meg a dolgot túlságosan is szubjektív módra? Vájjon nem azért tetszik-e a mese s kelt bennem örömezzetet, mert csakugyan a magam életére ismerek benne, akár igaz, akár hazug bírása vagyok a magam életének? Hiszen akkor a hazug mesélő is igazi formát mesél, nekem, az írógépkisasszonynak, azt mesélvén, hogy minden írógépkisasszony legkisebbik királykisasszony, Hamupipőke, akiért a végén érte jön a királyfi, értsd: feleségül veszi a bank vezérigazgatója.

Igen, ez fogas kérdés. De nem is olyan túlon túl nehéz felelni rá. Ennek a problémának a dolog természetében rejlik a megoldása. Hiszen a mesélő nem rólam mesél, hanem magamagáról. Másfelől meg nem úgy mesél magáról, mint a nyugós beteg az orvosnak, hanem önkénytelenül. Ő a legkisebbik királyfiról akar mesélni s ezt csak akkor teheti, ha a legkisebb királyfi sorsában a maga sorsát meséli el, mert

csak így érezheti, hogy a legkisebbik királyfi sorsa — az élet maga. Az élet egyetemes formája. Hiszen ebben az egyetemes formában az ő életének a jelentése, az ő létének az értelme is bennerejlik.

Jelkép tehát a forma, amelyben a három pont mindenestre egybeesik, a legkisebbik királyfi élete, a mesélő élete és az én életem, aki a mesét meghallgatom és elhiszem. Még egyszer ismétlem. Nem a mesélőnek hiszem el a mesét, hanem annak a tapasztalatomnak, amely az örömrzéstet kiváltotta belőlem: hogy a legkisebbik királyúrfi életének, meg a mesélő életének, *meg* a meséthallgató életének egyforma tanulsága szerint a nagy Életben az alulkerült különb a végén mindig felülkerekedik. Ez most már bizonyosan az Élet igazi formája, mert hárman egybehangzóan bizonyítják, holott nem beszélhetek össze megelőzően, de meg már nagyon régi idő óta nagyon sokan egyforma szívdobbanással bizonyították, hogy igazuk van, jól tudják azt, amiről azt állítják, hogy tudják igazán.

A Toldiban aztán még meggazdagodnak és meg is sokasodnak az örömszerző források. Külön öröm az embernek, mikor felfedezi, hogy nemcsak a meséből nagyon jól ismert legkisebbik királyfi kerekedik felül a végén minden bizonynyal, hanem, imé, ez a nagy erejű drága gyermek is. Az is öröm, hogy a külső formák is ismétlődnek. A legkisebbik királyfi 3 próbája például: a farkassal, a bikával és a cseh vitézzel vívott párhaj formájában. A vers abban ringatja el az olvasót, hogy ilyen zökkenő nélkül halad az élet a végkifejletig, holott magában a történetben mennyi a zökkenő. A rímek azt a jóérzést ébresztik bennem, hogy milyen föl-ségesen megy ki és cseng össze egy magasabb harmóniában minden. A szóképek és a hasonlatok annak az Öröömnek a forrásai, amellyel az élet, az egyetlen, nagy É-vel írandó Élet egységét szemlélem. A nap elfekszik, akárcsak az álla-

tok, akárcsak mi is emberek, nagy vörös palástja van neki, mint a mi királyainknak: az éj beront, akárcsak az ellenség, stb, stb.

Ha igazán az élet valaminek a tartalma, olyan formában jelenik meg, mely neked, nekem, neki, minden igazán embernek, míg a világ meg két nap . . . örömünkre szolgál.

V.

Még mindig nem tudunk valamit igazán. Hogy lehet az, hogy a mesélő rábukkant a formára. Nagy dolog volt, szó sincs róla, nem mindenki ért hozzá, de ő megtette, hogy kerítés nélkül őszintén magáról mesélt, miközben a legkisebbik királyfi sorsát mondogatta. De hogy jutott eszébe a legkisebbik királyfi? Hiszen néha nem is ilyen mesékről van szó. Petőfi például, mikor felkiált: Mi kék az ég! Mi zöld a föld!, legfeljebb a maga életének kék egét és zöld földjét emlegeti olyan meggyőzően, hogy eszembe jut a magam életének ege és földje s jókedvűen bizonykodom, hogy az is akkurat olyan kék meg zöld, akárcsak az övé. De hol van itt a legkisebbik királyfi életének kék ege és zöld földje?

A nagy kételkedésben észre sem vettük talán, de máris feleltünk önnön kérdésünkre minmagunk. *Mi kék az ég! Mi zöld a föld!* — kiált fel a költő s ez a mostani, fölséges, sohanemlátott, egyetlenegy ég az ő eddigi életének minden többi egéhez képest olyan kék és a föld is eddigi tapasztalatainak és élményeinek földjeihez képest olyan zöld, hogy fel kell kiáltani: milyen kék az egyik és milyen zöld a másik. Ez a felkiáltás az én figyelmemet is ráirányította az ég és föld éppen mostani kékségére és zöld voltára és én is egy véleményen vagyok vele: milyen szép kék az egyik, milyen szép zöld a másik. Nem azt mondjuk — mondhatnók, persze, bátran, de hát még sem azt mondjuk, hogy talán soha

sem volt az ég ilyen szép kék és a föld ilyen szép zöld, mint éppen ma, vagy éppen most, csak annyi lett örömforrássá a számunkra, hogy most vált nyilvánvalóvá az egyetemes élet egy egyetemes ténye szemünkben, az nevezetesen, hogy az ég kék, a föld meg zöld. Az életnek ez megint örömszerző formája: a kék ég és a zöld föld. A kék meg az ég, továbbá a zöld meg a föld ki is mennek, össze is csengnek gyönyörűen. Mi kék az ég! Mi zöld a föld! pedig zökkenő nélkül haladnak a végkifejlet felé, mint az élet két alapformája, az ellentét meg a folyamat, tartalom, a változatosság meg a szabályosság, forma szerint.

Jól van, megmentettük a formát, de még nem feleltünk arra a kérdésre, hogy bukkant rá a mesélő a formára? Akár igazi mesemondó volt a mesélő, akár Petőfi Sándor.

Eletének valamennyi eddigi egéről és földjéről beszéltünk az imént. A mesemondó és a mesehallgató életének egeiről és földjeiről. A mosti kék és zöld láttára a szempillantás egy milliomodrésze alatt meg kellett képződnie minden égnek és minden földnek, amit egyik is, másik is eddig látott. Nem lehet ezt a szempillantás-töredéket egyébképpen jellemezni, mint ezzel a kitétellel: *intenzív* élet árán, *egész* élet árán, *egyetemes* élet árán, *az* Élet árán adatott meg nekik az élmény, hogy az ég kék és a föld zöld, legalább is, mint a valóságos élet formája, kék, illetve zöld. Ez az intenzív, egész, egyetemes, a Pillanat legigazibb lényege szerint *áhitatos* pillanat volt. Ha a mesélő és mesehallgató ebben a pillanatban egész életükkel lettek volna áhitatosak, nem csak szívökben, tehát érzelmeik hőfokát illetően, azt mondanám róluk, valóságosak voltak ebben a pillanatban. Nem, nem vallásosak voltak, nem Istenre irányult egész valójuk, csak a szívök dobant meg, tehát érzelemviláguk irányult a formára. Költők voltak. Művész az aktív és közönség a passzív költő. Nem az egyetemes élet tárulkozott ki előttük, de igenis övék lett

az egyetemes élet formája. A formára tehát azok az emberek bukkanhatnak rá, akiknek a szívök áhítatos hőfokon telített érzellemmel.

Mond anunk sem kell, hogy nem minden költő műve ilyen. Vannak fűzfapoéták is. Ezek hazudják azt, hogy áhítattal teli a szívök. És nem is minden tagja a közönségnek áhítatos. Vannak műértetlen műélvezők, akik szintúgy csak mímelik az áhítatot, voltaképpen nagyon is józan, száraz, szikkadt szívűek. Vannak siketek és vakok mindkét félen. Vannak aztán másod-, harmadrendű, Istentudja hányadrendű költők s ugyanolyan értékű közönség. Ezek mind egymásnak vannak rendelve. A hazug a hazugnak Örül, a siket a siket kegyeit hajhássza, a másodrendű költő közönsége csupa másodrendű műélvező. Könnyű őket rajta-
kapni mind.

Honnan ismerszik meg az áhítatos és hazugszívű művészet?

Minden hazugság — botlik. A hazug művész irodalmi remeke, a hazug vers is botlik minden formai elemében. Már megjelenésének formájában, az idő múlásában is botladozik. Nem megy ki, nem cseng össze egyfelől, nem folyik természetesen a végkifejlet felé. Van úgy, hogy a hazug tudatosan hazudik, ilyenkor az a baj, hogy gyanúsán kinyalt az eleganciája a vers megjelenési formájának: nagyon is cseng-bong, szerfölött mechanikusan lejt. Érti az ember, hogy külön szalad a jambus és külön haladnak a szavak, külön cseng össze a rím és külön felejtettek el a végtelenből jövő és ismét csak a végtelenbe haladó szavak egy pillanatra összetalálkozni az egybecsendülő hangok aktualitásából. A szóképek és hasonlatok egymást ütik. A mesének nem hisz az ember, megérzi rajta, hogy a mesélő önkényéből gérálja formának magát, az életnek az igazi formája nem ilyen, nem is ez. A hazugságban mindenütt ott vigyorog és ott esetlenkedik a csináltság, a kiszámítottság, a tudatosság,

sokszor egyenesen a rosszindulat. Az áhítat hiányzik belőle s áhítat nélkül nem jelentkezhetnek a legmagasabbrendű aján-dékok, az érzelem számára tehát a forma sem jelentkezhetik.

Legárulkodóbb módon magában a vallásosságban jelent-kezik az áhítat hiánya. Még a művészetben sem olyan köny-nyű rajtakapni a forma álsága miatt a hazug alkotót, mint amilyen egyszerre lelepleződik a vallásos áhítat hiánya miatt a farizeus lélek. Azért van ez így, mert a vallás formában is legmagasabb hőfokú, áhítatos forma.

Aki Isten közelébe kerül, annak egész magatartásában a forma változik meg leghamarabb. Más lesz a hangja. Gyer-meteg, reszkető, szinte éneklő, a köznapi használatból is-mert színe a felismerhetetlenségig módosul. Más a ruhája. Még protestáns papok sem mernek, nem szoktak világos utcai ruhában oltár elé állni, szószerre felmenni. Mások a gesztusai, mimikája. Lehajtja a fejét, lecsukja a szemét az ember, imára kulcsolódik a keze, térdre hull, áldást oszt egész kiterjesztett karjával, teste meggörnyed, dereka aláza-tosan megszegik. Mások a kifejezései az áhítatos embernek, egy-egy „világibb”, pláne drasztikusabb, vagy éppenséggel „jasszos” kitétel fizikai kint okoz egyházi beszéd, elő- vagy utóimádság közben. Bizonyos megkövesedett kitétel nem is lehetne neki másképpen mondanía, legyen az maga az Űri imádság, vagy egyéb bibliai idézet, vagy évtizedek óta meg-gyökeresedett szólam, mindegy micsoda.

Vallásos emberek társaságában ezek a formák annyira lényegesek, hogy használatuk kötelező. De éppen azért, mert a vallásos ember érzelmileg is, de egész lelkéből az áhítat legfelsőbb hőfokában él, azonnal felfedezi, ha a má-sik ember — nem vallásos, csupán imitálja a vallásosságot. Nem képes rezonálni a hamis hangra, lelkének hangvillája nem rezeg, ha a megütött hang áhítatosági rezgésszáma nem annyi, amennyinek hazudja magát.

De éppen azért, mert a vallásos életnek az érzelmi oldala kultikusan formákban jelentkezik, talán az élet egyetlen más vonatkozásában sincs úgy elburjánozva a hamis formák tenyészte, mint éppen a templomok körül. Hát még ha a vallásosságnak történetesen éppen konjunktúrája van. A vallásos élet folytonosan „üzemben” van, olyan korokban is, amelyek nem nevezhetők különösen áhítatosoknak. Ilyenkor nagy tömegben, szinte futószalagon gyártják a vallásos művészeti-termékeket, már csak azért is, mert a hazug formák kérészéletűek, hamar megunják őket, hamar kimennek a divatból, hamar új anyagra van sürgős szükség.

Kérdezzük hát meg közösségi életünk folyásának vallásos adottságaitól is: vájjon igaza van-e az irodalomnak, mikor eseng az ébredésért?

VI.

A magyar vallásos ébredés a XVI. század végén és a XVII. század elején játszódott le, a finn vallásos ébredés a XIX. század elején. Nagyon érdekesek szempontunkból a tanulságaik. A felébredt magyart és a felébredt finnt egyformán az jellemezte, hogy mind a kettő egyszersmind kora nemzeti kultúrájának legmagasabb színvonalára került. Lönnrot Illés egyszerre volt orvos, szociális felelősséget érző közösségi tényező, falujának prédikátora és a Kalevala összegyűjtője. Szenei Molnár Albert is bibliafordító, teológiai író, nyelvész és költő egyszemélyben. Pázmány Péter is államférfi, teológus, iskolaszervező és generációjának legnagyobb magyar írója. A lelki ébredés az egyetemes magyar és egyetemes finn életben mélyreható változásokat okozott, művészeti, tudományos és társadalmi átalakulással járt. Nem véletlen az, hogy Luther fellépése, a parasztlázadások és az új felnémet egységes német irodalmi nyelv egy időről

keltezték. Az sem véletlen, hogy önálló finn nemzeti élet: nyelv, irodalom, társadalmi berendezkedés és Paavo Ruotsalainen lelki ébredési mozgalma szintén közös gyökereik. De az sem véletlen, hogy a magyar magas kultúra és népi kultúra a XVII. század elején még egységes, azóta tart kétféle divatot. Nyugodtan hozzátehetjük: a XVII. századeleji lelki ébredés lassú és fokozatos elhalványulásával egyenes arányban fokozódik a kétfelenség elválasztó ereje. Még azt is állítani merem, hogy a magas kultúra birtokosainál is csak annyi kultúrájukból igazi és hatékony, ameddig a XVII. század elejéig a nemzeti lélek már eljutott.

Hadd bizonyítsam ezt egy nagyon eleven erejű és illusztratív hatású példán. Irodalomtudósról, egyben előkelő, mindenkitől elismert, méltóságos rangú közéleti tényezőről van szó. ízlése, hozzáértése vitathatatlan. Bevallja, hogy este, elalvás előtt, mondhatni elalvásról ponyvát szokott olvasni, jelesül detektívregényeket vagy olcsó szerelmi históriát. (Pengős regényeknek nevezték nemrégén még ezt az irodalmi műfajt.) Azzal indokolja ezt a furcsa szokását, hogy napközben kifárad az igazi irodalom tanulmányozásában s esténként pihenésül, lelki kikapcsolódásként olvas könnyű, vagy semmilyen fajsúlyú feredményeket.

Nézetem szerint az illető nem helyesen fejtette meg önmagát. A hasonlat, amit használni fogok, kegyetlen, groteszk, de egyedül igaz ebben az esetben. Olyanformán vagyunk mi itt a XX. századdal, mint az idomított állatok a cirkusz porondján a kétlábon járással. Csinálják, csinálják, sokszor egészen a megtévesztésig ügyesen, de ha elfáradnak, vagy ösztönös cselekvésre nyílik alkalom és mód, négylábra ereszkednek mindig, mert csak az megy magátólértődően, kényelmesen és igazi természetességgel. Vagy mint Mikszáth felvidéki magyar urai: ha kigombolják a mellé-

nyüket, igazán jól akarják érezni magukat, maguk között: mindig tótul kezdenek beszélni. Tudjuk mi is, hogy a pszichológiai és egyéb ravasz kiállítású regények korát éljük, de ha jól akarjuk magunkat érezni, vagy igazi, hamisítatlan kalandos szerelmi regényt veszünk a kezünkbe, vagy pedig a modern fifikával megszerkesztett és raffinaít stílusban megírt mai keletű regényekből is csak a kalandos szerelmi regényt olvassuk ki. Azt a fajta regényt tehát, amit alsónéposztálybeli regényolvasó osztályostársaink nálunknál kevesebb nagyképűséggel és több őszinteséggel a XVII. század eleje óta változatlanul még mindig olvasni szeretnek és szoktak. NB. Jókai regényei, melyeken középosztályunk a múlt század végén és a mostani elején oly mély ragaszkodással csüggött, mind ilyenek. A múlt századelej i irodalom ösztönösen ment vissza a XVII. századig, érezvén, hogy csak onnantól kezdve adatik nekünk megújulás — és ott folytatta. Ezen a fokon csak azok jutottak túl nálunk, akik teljes szívvel résztvettek Ady Endre irodalmi forradalmában. Az illető úr, lélekben távol ettől az irodalmi forradalomtól, személyében szintén csak tudhatta, de nem érezhette a modern irodalmat, elfáradván a kétlábon járásban, díszmagyarban feszítésben és magyarul beszélésben — négykézlábra ereszkedett, kigombolta a mellényét és tótul beszélt, szimbolikusan szólván, valahányszor detektívregényt, vagy limonades szerelmi históriát készített az éjjeli szekrényre álomporpótló olvasnivalónak. A mi magas kultúránkban a kalandos szerelmi regénynél magasabb fejlődési fokot jelentő regény épúgy csak papiroson van meg és nem gyökeresen, tehát igazán, mint sok minden egyéb az európai kultúrközösség azótai (a XVII. század második felétől a mai napig termett) kultúrterjesztménye. Szívünkől-lelkünkől csak azt élvezzük, amit már a XVII. század első felében elfogadtunk és megszerettünk.

Legyünk igazságosak. Vannak közöttünk nagy számmal olyanok is, akik lélekben személy szerint, igenis, XX. századbeliek kulturális szempontból. Ez nem kétséges. De ezek kétfélék. Vagy nem-magyar kultúrájuk, hanem becsületesen valamelyik másik, vagy akár két-három másik valamelyik európai kultúra gyermekei, esetleg közülünk származott adoptáltjai. Vagy „szakműveltek”, irodalomhoz mondjuk, értenek, de akkor meg lelkük egyetemes potenciája megzavart. Egészséges lelkű ember csak Ady irodalmi forradalma árán válthat belépő jegyet a XX. század irodalmába akkor is, ha nem alkotó művész, hanem az olvasóközönség egyik tagja.

Mi ennek a magyarázata? Az, hogy Ady művészete a maga egészében már bizonyosfokú lelki ébredés gyümölcse. A magyar penitenciartatásé, a magyar büntudaté, sőt részbeni bűnbánaté is. Ady Endre sok minden közösségi bűnünket beismerte, egyiket-másikat meg is bánta, bűneinket, melyek elválasztottak addig bennünket a felébredt lelkű XVI. és XVII. századtól. Mint egy nagy töltésű villanyszikra győzte le és hatotta át a két idősarok közt az ellenállást az ő költészete. Halálosan meg is sértődött az életnek mind a két esküdt ellensége az ő fellépése miatt: a nem-magyar forma is, meg a hazug forma is, amely irodalomban mint tényező egyáltalában szóba jöhet.

Büntudat és bűnbánat egyaránt vallásos természetű magunktartása. Illő tehát megkérdeznünk, hogy viselkedett a maga területén egyedül illetékes, tehát az egyetemes élet szerint is vallásos magatartás Ady Endre irodalmilag büntudatos és bűnbánatos magatartásával szemben?

Nem értette meg és nem ismerte fel. Ne csudálkozzunk azonban fölöttébb rajta, hogy nem másféleképpen történt. Nagyon elhalványodott már akkorára hazánkban a XVII. századeleji ébredés emléke s alig volt érezhető a hatása,

különösen azokban a körökben, ahol irodalomról általában szó eshetik, a közép és felső néposztály tagjai között. A vallásos élet is hült, hült kifelé, hófoka grádusokkal lejjebb-szállván, formáiban már régen nem egyetemesen vallásos élet volt, hanem csak társadalmi szokásrendszer. A szokás pedig alázatos szolgáját mondat a csöppet sem alázatos uralkodni vágyókkal is, sőt ha tehetős az illető, tanácsos így fogalmaznia: alázatos *szegény* szolgája. Hogy fogadta volna szívesen a büntudatos és bűnbánatos őszinteséget ő, az öntelt és humanitására büszke farizeus. Különben is olyan jól beváltak már az irodalom technikai vívmányai, hogy a szokásrendszerben megszokottan mozgó világért sem óhajtottak változtatni rajta. Nincs annál szebb, mikor a tiszteletes úr jambusokban vagy rímtelen magyar tizenkettősökben imádkozik és emelkedett stílusban fejtegeti, hogy a tudomány nem ellensége a vallásnak.

Tagadhatatlanul vannak azonban ennek a kornak már felébredt egyedei is, az ú. n. belmissziósok. Hát ők hogy viszonyultak Ady irodalmi forradalmához?

Vigyázzunk a válasszal, mert itt talán az eddigi pontokhoz képest is könnyebben követhetünk el súlyos igazságtalanságot. Mindenekelőtt válasszunk el egynehány csoportot a nagy egészből, mint nem-odatartozókat. Itt is vannak szakműveltek, idegen kultúrájúak és új-farizeusok is.

A szakműveltek — vallásos téren mozgunk — jobbára teológiai képzettségük még akkor is, ha történetből autodidakták. Ezek, ha irodalomról, jelesül versekről, első sorban énekversekről van szó, nagyon természetesen azt hangoztatják, hogy fő a tartalom, nem fontos az, hogyan, de fontos, hogy Istent dicsőítse az ének. Szakműveltségük nem engedi meg belátniok azt, hogy irodalomban, tehát versben is, tehát énekversben is Istent csak a forma dicsőítheti vagy káromolhatja, mert csak egészséges forma mutat-

hat egészséges tartalomra, nem lévén elválasztható ez a kettő egymástól. „Világi” irodalomban a teológiailag szakművelt indifferens, hogy mennyire vitte. Ha résztvett volna Ady irodalmi formájú bűnbánatában, semmiesetre sem beszélhetne így.

Sok köztük az idegen műveltségű is, hiszen a magyar belmisszió angol-német-francia gyökerű. Ezek először is legkönnyebben meg sem érzik, szép-e az, amit az említett nyelveken énekelnek. Azután meg az általuk megismert külföldi énekek közt csakugyan is sok minden nagyon szép. Idegen eredetű műveltségüknek a nem-magyarul magyar versek közül is sok minden nagyon tetszhetik, szó sincs róla. Ízlésük különben is inkább romlik, mint javul, mert az idegen kincseket rendesen maguk vagy „testvéreik” fordítgatják magyarrá.

Az új-farizeusok a belmissziót is hamarosan lehítik valóságos áhítatból társadalmi szokásrendszerre. A szokásrendszerben pedig — láttuk már — a megszokottság technikája él az irodalmi törvény helyett.

De mit csinálnak azok a belmissziósok, akik egyik csoportba sem sorozhatók?

VII.

A belmisszió tömegeiből alakítottunk néhány csoportot s e csoportokat különválasztottuk az egésztől. E csoportok közül természetesen csak az új-farizeusokat nem tartjuk igazán megtért lelkeknek. A szakműveltek és idegen műveltségűek között is akadhat meg nem tért ember, de maguktól a tényektől függetlenül. Csak a farizeizmus olyan tény, mely eleve kizárja a megtérés őszinteségének lehetőségét.

Még kevésbbé szándékozunk a nagy tömegek megtérésének őszinteségében kételkedni. Elhisszük és ezt nyíltan han-

goztatjuk is, hogy a belmissziós mozgalmak nagyon sok lelket visszavittek a keresztyénségbe. Ezt az egyébként köztudomású és magátólértődő tényt azért kellett nekünk ezúttal külön is hangsúlyoznunk, mert a belmisszió tömegei sem értették meg és ismerték fel Ady Endre irodalmi, formai természetű büntudatát és bűnbánatát.

A belmissziósok szerint ugyanis egyáltalában nincs jelentőségük a világi mulatozásoknak, tehát a művészi játéknak sincs. A megtért és újjászületett ember szemétnak ítéli minden eddigvaló gyönyörűségét s újjászületésének pillanatától kezdve csupán Istennek él, Isten nagyobb dicsőségének szolgálatára szenteli egész életét. Rá sem ér hívságos örömekre, de meg nem is leli gyönyörűségét másban, egyesegyedül azokban a tiszta szórakozásokban, melyekhez új élete során jut. Eljátszogat a baraklakók gyerekeivel, akikkel eddig senki sem törődött és azoknak az ezüstcsengésű kacagása felér a világ minden színházi előadásával, stb, stb, ... A szent énekekkel szemben semmiféle irodalmi igénye nincs. Nem törödvén a formával, formaérzéke elsorvad s azután aztán hogyne volna szép az az ének, mikor egy-egy versszak során néha kétszer is előfordul az Úr Jézus Krisztus áldott szent neve.

No de a belmisszió nem tiltja kifejezetten az irodalom ismeretét és szeretetét, legalább is vannak olyan árnyalatok, amelyek nem tiltják. Sőt. Irodalmi szeminárium is létesülhet belmissziós keretben.

Akárhogy is vesszük a dolgot, mégsem térhetünk ki egy ilyen meglehetősen negatív megállapítás elől: a belmisszió, mint belmisszió nem vett részt az irodalmi ébredésben. Legfeljebb azt tehetjük hozzá, nyomban a megállapítás elhangzása után: talán nem is volt ilyesmi a feladata.

Nagyon nehézé vált ezáltal a mi feladatunk. Mert mit válaszolhatunk egy ilyen megállapítás hallatára? Mondjuk azt,

például, hogy egyfelől a lelki ébredés nem okvetlen hoz ébredést a szellemi élet minden vonalán, más oldalról nem fontos, hogy a lelkileg felébredt embernek milyenek a vonatkozásai művészethez, tudományhoz, társadalomhoz? Vagy mondjuk az ellenkezőjét, hogy nem hiszünk a megtérések őszinteségében, ha annak nyilvánvaló jelei nem mutatkoznak irodalmi téren is és addig nincs igazi lelki ébredés nálunk, míg a felébredés után művészeti, tudományos és társadalmi megújulás nem következik?

Ne mondjuk egyiket sem. E helyett vegyünk tudomásul valami egészen mást.

Művészet, tudomány, társadalom nem az egyéni lélek vonatkozásai, jóllehet az egyén lelkében nyilvánulnak. Sem művészetet, sem tudományt, sem társadalmat nem alkothat egy ember: legalább is még egy ember kell mind a három lelki tevékenységhez. Másodmagával aztán már élhet akárki művészi, tudományos vagy társadalmi életet. Ha ketten vannak és az egyik műalkotó, a másik műélvező, (vagy az egyik legalább is interpretátor), akkor művészet az a keret, amelyben egyik a másikhoz viszonyul, ha az egyik magyaráz, a másik megérti, akkor tudomány, ha pedig egyik cselekszik, a másik meg elszenvedi ezt a cselekvést, abban az esetben társadalom. Erről, amit eddig megállapítottunk, felejtkezzünk el egy kevés időre s beszéljünk megint valami egészen másról.

Mikor az ember megtér, megszületik lelkében a Krisztus, akárcsak ahogy az első karácsonykor megszületett közénk erre a földre. Mikor az ember újjászületik, tulajdonképpen az válik életében nyilvánvaló tényé, hogy a Krisztus meghalt érte a keresztfán, bűneiért váltságul. Mindez az egyéni lélekben is végbemehet. Még ahhoz sem igen szükséges partner, hogy az ember álljon és nézzen a mennybe, bámulván egy fényes felhőre, mely eltakarta tekintete elől a dicsőségre visszatérő Üdvözítőt.

Pünköszt az első olyan keresztyén élettapasztalat, ahova már legalább még egy másik ember is elmellőzhetetlen előfeltétel. Pünköszt a Szentlélek kitöltetésének, a keresztyén egyház megalakulásának az ünnepe. Az egyház aztán máigazán társaslelki vonatkozás, mert szenteknek egyessége, közösségi tény.

Az egyháznak nem lehet hamarabb tagja valaki, csak mi-
kor már társaslelki vonatkozásaiban is megtért és újjászü-
letett. Az, aki az egyháznak valóságosan is tagja, felismerte,
bűnöknek tudja és bűnökül bánja minden eddigi társaslelki
vonatkozását és megtisztul művészetében, tudományában,
társadalmában egyaránt. Addig nem beszélhetünk egyete-
mes, népi ébredésről, míg ez a megtisztulás végbe nem ment.
Magyar ébredés, ez azt jelenti, hogy a magyar népnek nem-
csak karácsonya, húsvétja volt, hanem pünkösztje is eljött
immár. Érzékelnünk meg úgy lehet ezt a pünkösztöt, hogy meg-
bánván multi közösségi bűneit, megújul művészetében, iro-
dalmában és társadalmában is a vallásában megújult ma-
gyarság.

Ha most már összegezzük a fenti két észrevételt, végered-
ményképpen milyen képet nyerünk? Röviden és egyszerűen
vázolva — a következőt. A magyar belmissziós törekvések
emberek százait és ezreit eljuttatták az egyéni büntudatig és
bűnbánatig. Ennek következtében sok száz és ezer magyar
megtért. Ez volt a magyar lélek Karácsonya. A bűnbánat
őszinteségének következtében sok száz és ezer magyar lélek
megtört s elfogadta Krisztust személyes megváltójának. Te-
hát sok száz sőt ezer magyar lélek újjászületett. Ez volt a
magyar lélek Húsvétja. Mindez nem hozta még magával kö-
zösségi büntudatunkat és bűnbánatunkat. Társaslelki vonat-
kozásainkban tehát eddig még sem meg nem tértünk, sem
újjá nem születünk. Közösségi életünk nem szentült meg
még, nem lett egyházzá. Nem volt eddig még magyar Pünköszt.

A magyar irodalom mai állásából legalább is ez a kép tárul elénk. Ha történelmi fejlődésében nézzük a magyar életet, összes vonatkozásai szerint ugyanezt szemlélhetjük. Kr. u. 1000 körül, I. István királyunk korában Istenhez fordult a magyar lélek, büntudatot és bünbánatot érzett. A kereszténység felvétele jelenti a magyar Karácsonyt. A XVII. század első felében megtört bűneinek súlya alatt, elfogadta Krisztust, újjászületett. A reformáció adta ajándékba a magyar Húsvétot. (Nemcsak protestánsoknak, hiszen Pázmány alakja a záróköve a XVII. század gyönyörű épületének.) A belmissziós mozgalom olyan közösségi történetünkben, mint valami utánabámulás a mennybeszállott Krisztust földi szemek előtt eltakaró fényes felhőnek. (Azért nincsenek is lemérhető és kialakult formájú földi „eredményei”. És megint nemcsak protestáns bevett felekezetre gondolok. A „szekták” is ideértendők, a katolikus Prohászka-Majláth-féle ébredési mozgalom nemkülönben.) Reményeinkben ott reszket, vibrál és nyugtalankodik a magyar Pünköszt előképe.

Ady Endrében és az ő nevével fémjelzett irodalmi forradalomban megjelent már a közösségi élet egyik vonatkozásának, a formáknak büntudata és részbeni bünbánata. Az aktív költő, a művész már megtagadta a nem-magyarul magyar formákat, a passzív költő, a közönség (persze, csak az Ady Endre közönsége) a hazug formákat tagadta meg. A büntudat tehát teljes. Részleges még a bünbánat. Az aktív költő a maga magyarul magyar formáit minden Salamon-i dicsősége mellett csak Juda országában tudta általános érvényre emelni s még Roboámék (a mai magyar „népi” írók) is minduntalan a paráznság bűnébe esnek. Izrael országa, a nagyobbik ország, a tíz törzsé, Jeroboámé (az urbánusoké és a se ilyen se olyan „nagy közönségé”) éli nem-tudott, meg se bánhatott régi bűneiben változatlanul a tegnapi, sőt tegnapelőtti életét.

A bűnbánatra nincs még elég erő. Igen, mert igazi erőt csak a Lélek adhat. Az meg csak Pünkösztkor töltetik ki a lélekre, a magyar lélekre, az meg a belmisszióban csak Aldoócsütörtökre kapott kegyelmi ajándékokat. Az is mozdatlan, akárcsak a magyar irodalom. De legalább nem maga körül vizslat, hanem megbűvölten néz az ég felé, a fényes felhő után.

VIII.

Magyar ébredés. E sorok írója nem úgy képzei el ezt, hogy egy szép napon kivonul a nemzet a Vérmezőre, ott térdreborul és nyilvánosan vallást téve bűneiről, mellé veri bánatában s úgy könyörög Isten bocsánatáért.

Még csak nem is úgy képzei az író a nemzeti penitenciát, hogy legjobbaink előtt egyszer csak megtetszenek legrútább bűneink, mégpedig bűnökül tetszenek meg: az átkos visszavonás, az indokolatlan derűlátás, a rest passzivitás és a kitarásra képtelenség. Ezek adottságaink nekünk, nem bűneink.

A magyar ébredés akkor kezdődik majd, mikor nem minden magyar egyén ugyan (ez csak utópia), de elegendő magyar egyén, mondjuk így kovász-nyi, «vagy só-nyi magyar egyén megcsömölik és megundorodik közösségi bűneitől s újjászületik egész közösségi életére nézve, tehát jogban, művészetben, tudományban, társadalomban és vallásban is. Magyarul lesznek magyarok a mű, a nyelv, a tett, tehát a művészet, tudomány és társadalom formái. Őszinte lesz a művész, világos a tudós és kibírják egymást a cselekvő meg a szenvedő fél. (Szabadoknak érzik magukat egymáshoz képest.) Elnémul a hazugság és önmaga merészel lenni a szellemi gyarmat népe.

Mi mindentől csömölik és undorodik az meg, aki közösségi bűneiben utálta meg mag át?

Mindentől, ami sátáni benne, tehát álság és hazugság. Közösségi érzelmvilágában álság és hazugság minden olyan forma, amely nem magyarul magyar, vagyis nem őszinte.

Melyek azok? Azok a formák, amelyek nem a magyar nép formáiban gyökereznek. Amelyek elűtnek a XVII. század első felének formanyelvétől. Amelyek lényegükben mások, mint klasszikusaink formái. Ezért fontos, hogy ismerjük és szeressük a magyar parasztdalokat, népballadákat, népmeséket, közmondásokat, a népi művészetet, a népi építkezést, általában a nép egész formavilágát. Az is fontos, hogy apróra megismerkedjünk a XVII. század első felének magyar szellemi életével. S végül az is fontos, hogy ismerjük Balassit, Zrínyit, Bornemiszt, Pázmányt, Szenei Molnár Albertet, Csokonait, Vörösmartyt, Petőfit, Aranyt, Jókait, Mikszáthot, Móra Ferencet, Komáromi Jánost, Adyt, Madáchot, Kotonát, Bartókot, Kodályt, Lechner Ödönt, Szinyei Merse Pált, Izsó Miklóst. Nem szabad azt mondanunk, hogy a hívő embernek mindezek nem fontosak, mert igenis fontos, hogy formáinkat, melyek elzsibbadtak közösségi ébredésünket megelőző évtizedeink, sőt évszázadaink meddőségében, újra visszakapjuk. És vissza kell kapnunk anyanyelvünket és _ közösségi értelmi életünk alapformáit. Azért nincs mai napig magyar filozófia, mert nem az anyanyelvünkön gondolkozunk. Közösségi szempontból az a halálos bűnünk, hogy tankönyveink nyelve fordítás nyelv, a magyar rádió idegen hangsúlyozással sugározza szét a magyar beszédet a relatíve még romlatlan faluk- és tanyákszerte, a magyar fogalomrendszer nem a magyar nép tudásának világgépét adja vissza és még a legegyszerűbb magyar tudatforma, a magyar helyesírás sem a magyar szellemből sarjadt. (Ezért perog le nyomtalanul a csak elemi iskolát végzett magyar alsó néposztálybeliekről az utolsó iskola elvégzése után azonnal.) Vissza kell nyernünk közösségi akarati életünk, társadalmi érintkezésünk

bázisát, szokásrendszerünket is. Addig nem érzi egyik magyar a másik magyarhoz képest magát igazán szabadnak, míg nem nemzeti leikunktól lelkedzett a szabadságunk, tehát míg nem saját eredeti indokolásunk szerint cselekszik az aktív fél elviselhetően s nem ugyanabból kifolyólag viseli is el a passzív fél cselekedetének reáirányuló hatását. Közösségi bűn alárendelni és alárendelésben életni olyan embereket, akiknek egész valója mellérendeléses és mesebeszéd, hogy valamikor is át lehet képezni, mert csak így jó és így helyes. Ha én, a nadrágos magyar ember közösségi bűneimből is megtértem és illetén életem szerint is újjászülettem, az onnan ismerszik meg, hogy többek között társadalmi érintkezési formáim is megváltoznak és városi ember létemre nem a falu vezetőjeképpen gérálok magamat, hanem szolgálatjára állok a falunak, mint mellérendelt fél, lévén egyikünk a másikunkra utalva. Ma a tanító például végrehajtja a felülről jött utasításokat a falun. Felülről lefele parancsokat oszt, alulról felfele jelenti a parancsok végrehajtását. A megtért magyar tanító alulról felfele is jelenteni fog. Becsületesen jelenteni fogja, ha valamelyik felülről jött parancs végrehajthatatlannak, tehát életképtelennek bizonyult. A magyar helyesírás például már évtizedek óta másmilyen volna, ha tanítóink egyrésze közösségi bűneinkből is megtérve nagy erkölcsi bátorsággal jelentette volna hűségesen, évről-évre, hogy nem vállalja a felelősséget a szörnyűséges következményekért. Képzeljék el, milyen erkölcsi hatása lenne sokezer nyugodt, alázatos, tiszteletteljes, de rendíthetetlen és következetes hangnak, mely változatlanul ugyanazt jelenti: ez nem tanítás, csak teljesen haszontalan, meddő gyötrés. Tessék rajta változtatni, ha lehet. Ha nem lehet, akkor minket méltóztassék felmenteni az obiigóból.

A mi saját külön Hozsánna-Halleluja (bízvást hozzátehetném harmadikul: dicséreték) pörünk is véget érne közösségi büntudat és bűnbánat esetén.

Először is meginogna nagyon sokónkban saját illetékeségünkbe vetett rendületlen hitünk. Nincs jogunk hozzászólani a kérdéshez, mert közösségi életünkben, értem alatta művészeti és tudományos vonatkozásainkat: parázna életet éltünk. Félreneveltek bennünket, nem is tudjuk, mi a szép és mi az igaz valójában. Azért, mert én szépnek tartom, még nem biztos, hogy az.

Azután meginogna közösségi életberendezésünkbe vetett rendíthetetlen hitünk. Azért, mert ilyen, vagy olyan énekeket *szoktunk* énekelni, még nem bizonyos, hogy azok jók és szépek. Nem csak *engem* neveltek félre, *minket* valamennyiünket félreneveltek. Nem csak én paráználkodtam közösségi életem valamennyi viszonylatában, valamennyien paráználkodtunk.

Először is így kell megtörnünk, a sárga földig megalázkodva senkinek és semminek, sőt senkiknek és semmiknek éreznünk magunkat. Mikor aztán sem én, sem mi nem vagyunk többé senkik és semmik, sőt elvesztettük minden bizodalmunkat külső, világi segítségben is, jöhetnek a tények maguk.

Hogy versel és hogy énekel népünk? Általában hogy és istenesen hogy?

Hogy verselt és hogy énekel a XVII. század első fele? Általában hogy és istenesen hogy?

Hogy verselnek és hogy énekelnek klasszikusaink? Általában hogy és istenesen hogy?

Ehhez még két, de már sokkal szerényebb és csak megszorításokkal érvényesíthető kérdést fel lehetne tennünk. Az egyik így szólhatna: hogy verselt és hogy énekel istenesen néhány istenes atyánkfia a XVII. század első fele óta

a XIX. század első feléig? Ez lehetne az első kérdés. A második: hogy verselnek és hogy énekelnek Ady óta azok a legjobb alkotó művészeink, akiknek művészete a főntebb összegyűjtött adatokhoz leginkább hasonlít.

Még egyet. A penitenciát tartó generációnak lehetne még egy alázatos és engedelmes — saját illetékességét becsületesen megtagadó — gesztusa: soha nem tenni fel azt a kérdést, hogy verselek és hogy éneklek én, általában hogy és istenesen hogy. Dávid király sokat harcolt, sok vért ontott: nem adatik meg néki, hogy templomot építhessen. Hadd építse azt fel az utána következő generáció: Salamon király. Egészen bizonyosan rosszul verselek és fertelmesen éneklek, hiszen mindeddig parázna életet éltem — legalább is, ami a közösségi érzelem világát, a formákat illeti. Áldja lelked az Urat, hogy legalább ez megadatott néked kegyelemből, összegyűjthetned a formák anyanyelvének beszédes dokumentumait. Az újjászületés generációs jellegű kell hogy legyen. Legalább gyermekeid hadd lehessenek tiszták. Ha belerondítasz a dokumentumokba a magad förtelmeivel: bepiszkítod vele őket is.

Bűnbánat kell ehhez. A közösségi magyar élet ébredésének első igazi jele. Irodalom és művészet megtisztul, megújul általa.

Ezt a könyvet az
Exodus
adta ki Budapesten.
A kiadásért felel:
Szabó Imre.
Nyomtatta
Kner Izidor könyvnyomdája
Gyomán,
1944. március havában,
Bodoni Antiqua betűkkel,
1500 példányban.